

ІДЭЙНА-МАСТАЦКАЯ ШМАТГРАННАСЦЬ
КАМІЧНЫХ НАВЕЛ ЯКУБА КОЛАСА

Анаталыя. Для камічных навел беларускага класіка Якуба Коласа характэрна пглыбленне аналітычнасці і рознабаковага апісання мастацкай фактуальнасці, што стала вынікам узмацнення карэляцыі паміж гумарыстычна-сатырычным і рэалістычным напрамкамі прозы.

Ключавыя словы: камізм, навела, стылявыя асаблівасці, галоўны герой, праблематыка, псіхалагізм

Камічныя навелы Я. Коласа 1920-х гадоў сталі цікавым крэатыўным вопытам для пісьменніка ў плане паяднання дакастрычніцкіх індывідуальна-мастацкіх прыёмаў і новых стылёвых элементаў. Напрыклад, творы «Курская анамалія», «Ванька Кудлаты» напісаны ў кампазіцыйна-апавядальнай форме «ад аўтара», дзякуючы чаму яны становяцца экспрэсіўнымі, эмацыянальна насычанымі, сканцэнтравана падзейнымі. Тут маецца на ўвазе не толькі фізічны рух персанажаў, іх дзеянне, але і дынаміка мысленага працэсу герояў, бліскавічнасць іх эмоцый.

У сатырычнай навеле трагікамічнага характару «Царскія грошы» (1925) аўтарскі пачатак аповеду змяняецца на аб'ектыўную форму адлюстравання мастацкай фактуальнасці, пераважнае месца ў якой адводзіцца ўнутраным маналогам галоўнага героя, а за вобразам аўтара пакідаецца функцыя каментатара тыповых бытавых калізій.

Праблемнае поле гумарыстычнай навелы «Курская анамалія» (1924) было акрэслена яшчэ М. Гарэцкім у артыкуле «Якуб Колас пасля Кастрычніка» – гэта «быт інтэлігенцыі і яе адносіны да рэвалюцыі» [2, с. 313]. Названае канцэптуальнае пытанне стала адной з галоўных праблем у мастацкай прозе пісьменніка савецкага перыяду. Дамінуючым камічным прыёмам у адзначанай навеле быў абраны камізм сітуацыі, які найпрост звязаны з анекдатычнай схемай пабудовы твора. Анекдатызм, выступаючы ў навеле адным са стылёвых кампанентаў, абумовіў сабой утрыраванасць асноўных вобразаў і іх «пляскатасць».

Згодна з аўтарскай задумай тут ідзе акцэнтаванне ўвагі толькі на асобных рысах знешнасці і манеры паводзін персанажаў. А індывідуалізацыя галоўнага героя ці, дакладней сказаць, акрэсліванне мастацкай аўтаномнасці вобраза Угодніка дасягаецца праз пісьменніцкую фіксацыю ўвагі і аднаўленне іранічна падсвечанай «плыні свядомасці» героя. Камізм навелы праяўляецца ў зрушэнні прапорцый паміж мастацкімі эклектычна звязанымі формамі пазнання рэчаіснасці: рэалізм (бы-

тавізмам) і рамантызмам (пачуццёвасцю, лірызмам), што, напрыклад, заўважаецца ў спажывецка-меркантильных поглядах героя на жыццё і асабістае шчасце. Сінтэз гэтых рознахарактарных пачаткаў прыводзіць да пэўнай парадаксальнасці, якая вызначае асноўны характар канфлікту ў навеле і з'яўляецца адзнакай кожнага вобраза.

Адным з базавых элементаў стылю Я. Коласа можна назваць гарманічнасць існавання яго мастацкага свету. Таму пры сутыкненні з дыспрапарцыянальнымі, алагічнымі праяўленнямі адбываецца змена аўтарскай ідэйна-эмацыянальнай ацэнкі падзей, у выніку гэтага творы насычаюцца сагтырычна-гумарыстычным пафасам. У «Курскай анамаліі» Я. Колас праявіў сябе майстрам тыпізацыі, асабліва ў паказе падзей і герояў. Аўтар дакладна вызначае найбольш характэрныя факты тагачаснай грамадскай алагічнасці: абмежаванасць інтэлігенцыі спажывецка-меркантильнымі інтарэсамі (што паступова прыводзіць яе да вырджэння), звядзенне месца духоўнасці і духавенства да фармальнай атрыбутыўнасці і «справы гонару», гіпертрафічна-парадаксальная роля сходаў.

Раней ужо было адзначана, што спецыфікай асобных навел Я. Коласа стала прысутнасць выразнага аўтарскага пачатку. Гэта і стала перадумовай фармальнага змяненняў твораў. Так, у навелах «Курская анамалія» і «Ванька Кудлаты» маюць месца праявы суб'ектывізаванага апавядання, што заўважаецца ў наступным: ідэйная набліжанасць вобразаў аўтара і наратара, звароты да рэцыпіента з мэтай мастацкай устаноўкі на адпаведны размоўна-сказавы характар апаведу.

Сярод тэматычнай разнастайнасці беларускай камічнай плыні 20–30-х гадоў XX ст. адметнае месца належыць тэме спасціжэння дзівоснага свету дзяцінства і разнастайных стасункаў яго са светам дарослых. Такому факту ёсць лагічнае тлумачэнне, бо, па-першае, даследаванне дзіцячага свету было (і застаецца) адным з прыярытэтных аб'ектаў у сусветнай мастацкай практыцы, па-другое, у перыяд зараджэння савецкай дзяржаўнасці маральнасць, чысціня і прастадушнасць свету дзяцінства выступаюць у пэўным сэнсе катэгарычнымі імператывамі, здольнымі кампенсаваць грамадству маральныя страты ў выніку сацыяльна-духоўнай дэфармацыі чалавечай супольнасці. Гэтую тэзу пацвярджаюць і высновы даследчыцы Э. Гурэвіч, якая тлумачыць прычыны важнасці для прыгожага пісьменства дзіцячай літаратуры зарыентаванасцю апошняй на будучае і яе аперыраваннем вечнымі, нятленнымі каштоўнасцямі, «сімвалам якіх з'яўляецца дзяцінства» [3, с. 43].

У камічнай навелістыцы Якуба Коласа ёсць цікавыя мастацкія даследаванні названай тэмы, сярод якіх зноў трэба згадаць гумарыстычна-

сатырычную навелу «Ванька Кудлатъ». Гэты твор характарызуецца эклектызмам дыялектычна існуючых трагічнага і камічнага відаў пафасу. Трагічны фон «Ванькі Кудлатага» – часы грамадзянскай вайны – «адцяняецца» гульнёва-пацешным успрыманням галоўным героем крывавых падзей. Названая навела беларускага класіка вызначаецца дамінаваннем падзейнасці, здзяйсненнем галоўным героем недарэчных учынкаў, якія, аднак, маюць у сваёй аснове значную грамадска-патрыятычную матывацыю.

Сутыкненне свету дзяцінства з сацыяльнымі загадкамі і класавымі нонсэнсамі было дастаткова шырока адлюстравана ў беларускай літаратуры 20–30-х гадоў XX ст. У гэтай сувязі трэба адзначыць, што адным з аб'ектаў мастацкіх даследаванняў у творчасці многіх аўтараў (Я. Коласа, З. Бядулі, К. Чорнага, А. Мрыя, М. Зарэцкага, П. Галавача і інш.) становіцца спасціжэнне вытокаў сквапнасці і прагі да наакуплення грошай. Празмерны прагматызм з'яўляецца прычынай вузкага, неадэкватнага ўспрымання рэчаіснасці, аб чым, прынамсі, сведчыць выказванне героя сатырычнай навелы Я. Коласа «Царскія грошы»: «будуць грошы, і ўсё будзе» [5, с. 151]. На канцэптуальна-тыпалагічным узроўні коласаўскі персанаж збліжаецца з аналагічным вобразам вышэйзгаданага твора М. Зарэцкага і галоўным героем сацыяльна-бытавой навелы «Кнак» П. Галавача. Аднак адзначаная вобразная група характарызуецца варыянтнасцю сэнсавай інтэрпрэтацыі, у ходзе якой за знешне кан'юнктурнымі элементамі (гіпертрафіраваную прагнасцю герояў, класавай канфрантацыяй вобразаў-антаганістаў) адкрываецца трагізм існавання акрэсленых мастацкіх тыпаў, у многім абумоўлены вынікам сацыяльна-класавага астракізму.

Стылёвыя адметнасці названых аўтараў прасочваюцца ў розных аспектах, у тым ліку і ў апісанні персанажаў, таму мэтазгодна правесці іх невялікае супастаўленне. У адпаведнасці з традыцыяй рэалістычнай тыпізацыі П. Галавач стварае мастацкі партрэт галоўнага героя Якава Патупчыка, у якім спыняецца на самых значных рысах яго знешнасці. Для партрэта ў навеле М. Зарэцкага характэрна эскізнасць і «дэманстрацыя» некалькіх мастацкіх штрыхоў: таемная хітраватая ўсмешка героя і «буйны мясёны твар <...> у строгай пахмурнасці» [4, с. 2]. Я. Колас у апісанні знешнасці свайго персанажа вызначае толькі адну дэталю – вочы, а больш акцэнтуюць увагу на трапнай, лаканічнай характарыстыцы вобраза: «Яхім – курашчуп, капейкі лішняй прапусціць баіцца» [5, с. 151].

Канцэнтрычныя, цэнтрабежныя сюжэты ва ўсіх трох выпадках утрымліваюць экспрэсіўна-характарыстычныя кульмінацыйныя сцэны – эпізоды, напоўненыя распаччу, градацыяй якой з прычыны страты жыццёвых ідэалаў прыводзіць герояў да вар'яцтва. На гэты конт ціка-

вую думку выказаў сам П. Галавач: «Лёгкая радасць, лёгкае гора, лёгкі аптымізм – гэта ўсё роўна як пусты смех. Ад яго і няёмка, і крыўдна, і бачыш няпраўду» [1, с. 81]. Жыццёвая верагоднасць і прытрымліванне аўтарамі рэалістычных тэндэнцый у літаратурнай дзейнасці тлумачыць факт супадзення ва ўсіх аналізуемых навелах апісанняў галоўных герояў у момант крайняга псіхалагічнага напружання:

«<...> **дзіка** закрычаў Яхім. Вочы яго **бліснулі нядобрым агнём**.

<...> **Вуррр! – забурчаў** [Суднік. – В. П.]...» («Царскія грошы» [5, 157]).

«<...> **збялелы ад злосці і жалю** <...> Якаў зноў замігаў пасалавельмі вачыма» («Кнак» [1, с. 163–164]).

«Дзед Альпін стаў **страшны**. Мясёны твар яго пабраўся грубымі пукатымі складкамі, і сівое валоссе ўзнялося **дзіка натапыранай шчэццю**. **З крывым агнём** у вачах, з **драпежна** выцягнутымі рукамі кінуўся ён на дзяцей. З самага нутра яго вырваўся **жудасны нечалавечы рык**. <...> дзед **зверам кінуўся** на Амельку <...> і **касцянымі круччам-рукамі** ўцупіўся ў шыю дзіцяці» («Пра дзеда Альпіна» [4, с. 2]).

Стылёвыя сістэмы аналізуемых пісьменнікаў характарызуюцца некаторымі агульнасцямі: а) ужыванне сімвалічнай мастацкай дэталі («кнака», «кацярынак», «жоўтых бліскучых кружэлак»); б) выкарыстанне элементаў псіхалагізму: апісання матываў паводзін, унутраных маналагаў, прыёму ўмаўчання (асабліва паказальна прадэманстраваны ў навеле «Кнак»); в) камічнае асвятленне падзей у рэчышчы рэалістычнай сатыры (з адзнакамі заамарфічнай гратэскавасці ў апісанні герояў); г) важнае месца займае кантраст, які самабытна праяўляецца ў наступных супастаўленнях: новае – старое («Царскія грошы»), свет людзей – прырода («Кнак»), новае – старое / свет дарослых – свет дзяцей («Пра дзеда Альпіна»).

Найбольшай стылёвай арыгінальнасці творцы дасягнулі ў адметнасцях сюжэтна-кампазіцыйных рашэнняў: навелам Я. Коласа і П. Галавача ўласціва класічная для гэтай жанравай мадыфікацыі схема архітэктонікі, якая дапаўняецца (у творы «Царскія грошы») фантастычным элементам – сугестыўным фантасмагарычным вобразам цара Аляксандра III, а ў навеле «Кнак» – лірычнымі замалёўкамі. Сацыяльна-бытавая навела трагікамічнага характару «Пра дзеда Альпіна» вылучаецца падзейна скандэнсаваным сюжэтам, які стаў своеасаблівай канстантай для лапідарнага, дынамічнага дыскурсу М. Зарэцкага.

Такім чынам, камічныя навелы Якуба Коласа па-ранейшаму прыцягваюць увагу шырокай чытацкай аўдыторыі сваёй важнай і займальнай

падзейнасцю, яркімі, тыповымі і псіхалагічна пераканаўчымі персанажамі, глыбінёй аўтарскіх думак і майстэрствам іх увасаблення ў тэксце.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Галавач, П. Збор твораў: у 3 т. – Мн.: Дзяржвыд. БССР, 1958. – Т. 1: Аповяданні. Нарысы. Артыкулы. – 1958. – 396 с.
2. Гарэцкі, М. Творы: Дзве душы: аповесць. Аповяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: п'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты. – Мн.: Маст. літ., 1990. – 629 с.
3. Гуревич, Э. Идеологический диктат и мир детства: белорусско-русское литературное взаимодействие 20–30-х годов // Дет. лит. – 1992. – № 1. – С. 42–43.
4. Зарэцкі, М. Пра дзеда Альпіна // Чырвон. Беларусь. – 1930. – № 18. – С. 2.
5. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. – Мн.: Маст. літ., 1972. – 1978. – Т. 5: Аповяданні. Лісты. «Казкі жыцця». – 1973. – 632 с.
6. Скрыган, Я. Некалькі хвілін чужога шчасця: літ. успаміны, сустрэчы, шляхі. – Мн.: Маст. літ., 1979. – 192 с.

УДК 821.161.3.09

І. Л. Пасюкевіч (Беларусь, г. Мінск)

АД НАСТАЎНІКА ВУЧНЯЎ – ДА НАСТАЎНІКА НАРОДА

Анотацыя: Якуб Колас – беларускі дзеяч, педагогічныя і творчыя набыткі якога назаўжды будуць з народам, асабліва з настаўнікамі, зацікаўленымі працягваць лепшыя традыцыі беларускай педагогікі. У працы прадстаўлены матэрыял па педагогічнай дзейнасці Якуба Коласа праз сучаснае бачанне пытання з улікам накіраванасці работы гімназіі. Падкрэсліваецца: наколькі дзейнасць Якуба Коласа выйшла за рамкі звычайнай настаўніцкай дзейнасці. Сёння Якуб Колас – гэта настаўнік народа.

Ключавыя словы: педагогічная дзейнасць, партнёрства, супрацоўніцтва, сістэма адукацыі, традыцыі беларускай педагогікі, адукацыйны працэс.

Якуб Колас (Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч) каля трыццаці гадоў працаваў на ніве народнай асветы: вучыў дзяцей і дарослых, ствараў школы і бібліятэкі, унёс грунтоўны ўклад у распрацоўку метадычных і тэарэтычных праблем навучання і выхавання.

Верасень 1902 год – пачатак педагогічнай работы славутага пісьменніка і педагога. Ён працуе ў палескай глушы настаўнікам Люсінскага народнага вучылішча Хатынскай вобласці Пінскага павета. Потым лёс закінуў яго настаўніцаць у Цёмныя Ляды, дзе ён стварае нелегальную школу для дзетак-беларусаў. Зімой 1908 года ў школе в. Сані Абчугскай вобласці Ігуменскага павета адным з першых веў навучанне на роднай мове. Летам таго ж года даваў прыватныя ўрокі ў Стоўбцах. У 20-я гады XX стагоддзя К. М. Міцкевіч пачынае займацца навуковай дзейнасцю, на працягу некалькіх гадоў вядзе заняткі па метадыцы вы-